

SCRIPTA HISTORICA

Nr 24

ss. 219-236

ROK 2018

A R T Y K U Ł Y

ISSN 2391-5153

© Copyright by Institute of History and Politology of the Pomeranian University in Słupsk

Oryginalna praca badawcza

JANUSZ CZECHOWSKI

AKADEMIA POMORSKA W SŁUPSKU

FIŃSKO-RADZIECKIE STOSUNKI POLITYCZNE W LATACH 1917-1939 (DO WOJNY ZIMOWEJ) Z PERSPEKTYWY POLSKIEJ

Słowa kluczowe: *fińska wojna domowa, Karelia Wschodnia, Związek Bałtycki, wojna zimowa*

Key words: *Finnish Civil War, Eastern Karelia, the Warsaw Accord, Winter War*

Problematyka związana z relacjami fińsko-radzieckimi obecna jest w literaturze przedmiotu: polskiej i obcej, dostępnej w kraju. Niewątpliwie duże znaczenie poznawcze prezentuje w tej kwestii praca *Historia polityczna Finlandii 1809-1999* (Kraków 2001). Jej autorzy, fińscy historycy Osmo Jussila, Seppo Hentilä i Jukka Nevakivi, dokonując przeglądu dziejów Finlandii od początku XIX w., odnieśli się również do relacji ze wschodnim sąsiadem w okresie międzywojennym. Podobną wartość mają *Wspomnienia* autorstwa Carla G. Mannerheima (Gdańsk 1996), marszałka i prezydenta Republiki Finlandii, który współkreował stosunki ze Związkiem Radzieckim w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. Poznanie akcentów polityki radzieckiej w analizowanym kontekście umożliwiają przede wszystkim dostępne tomy *Dokumentów wnieszonej polityki SSSR*¹. Spośród opracowań polskich historyków, które odnoszą się także do fińsko-radzieckich uwarunkowań, wymienić należy m.in.: *Związek Bałtycki* (Warszawa 1972) Andrzeja Skrzypka, *Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe* (Białystok 1997) Mariana Leczyka, *Na widocie. II Rzeczpo-*

¹ Np.: t. 3, red. G.A. Bielów, J.S. Garmasz, S.M. Majorow, A.F. Miller, I.W. Sadczyk, A.A. Struczkow, Moskwa 1959 oraz t. 15, red. G.K. Diejew, F.P. Dolia, A.I. Ławrientiew, A.M. Małuchin, G.Ł. Rozanow, A.A. Sołowiew, Moskwa 1969.

spolita wobec Sowietów 1913-1943 (Warszawa 2005) Wojciecha Materskiego czy *Historia Finlandii* (Warszawa 2011) Barbary Szordykowskiej.

W polskiej historiografii brakuje jednak pełnej syntezy, która przedstawiłaby w sposób całościowy stosunki polityczne istniejące na linii Helsinki–Moskwa w okresie międzywojennym. Niniejsze opracowanie jest przyczynkiem do szerszych badań zmierzających we wskazanym kierunku.

Słusznie zauważyła Barbara Szordykowska, że styczniowo-lutowe wydarzenia 1917 r. w stolicy Imperium Rosyjskiego pobudziły nadzieje Finów na daleko idące zmiany we wzajemnych, politycznych relacjach. Wzmocnione one zostały dodatkowo nominacją Michała Aleksandrowicza Stahowicza na stanowisko generał-gubernatora Finlandii, człowieka o „umiarkowanych poglądach na temat miejsca Finlandii w ówczesnym systemie politycznym Rosji”². Upadek caratu nie zlikwidował politycznej zwierzchności Piotrogradu nad Helsinkami. Władza cara zastąpiona została polityczną kuratelą Rządu Tymczasowego. Oczekiwania Finów, wyrażane w prowadzonych wczesną jesienią fińsko-rosyjskich negocjacjach, doprowadziły do osiągnięcia stanu kompromisowego. Polegał on na przejściu przez władze rosyjskie kierownictwa nad fińską polityką zagraniczną, z jednoczesnym uznaniem prawa Wielkiego Księstwa Finlandii do wewnętrznej autonomii. Bolszewicki zamach uczynił bezprzedmiotowymi powyższe ustalenia. Jednocześnie w społeczeństwie fińskim ukształtowały się dwie opcje w odniesieniu do dalszego rozwoju sytuacji. Środowiska lewicowe skłonne były dać wiarę zapowiedziom zwolenników Lenina, zawartym w Deklaracji Praw Narodów Rosji, i na tej płaszczyźnie budować niepodległość kraju. Stronnictwa mieszczańskie także zmierzały do pełnej suwerenności Finlandii, ale bez jakiegokolwiek współpracy z bolszewicką Rosją³.

Jedna z najważniejszych uchwał fińskiego parlamentu podjęta została 6 grudnia 1917 r. Właśnie wtedy ogłoszono powstanie nowego, niepodległego państwa. Wydarzenia wskazywały więc na zwycięstwo opcji „mieszczańskiej” Finlandii. Zatem zmiany polityczne w Rosji, ale również – szerzej – w Europie Środkowo-Wschodniej, w trakcie i po zakończeniu I wojny światowej umożliwiły Finom odłączenie się od państwa rosyjskiego, w związku z którym Finlandia jako Wielkie Księstwo pozostała od 1809 r.

Deklaracja Praw Narodów Rosji do samostanowienia stworzyła podstawy prawne dla nowej władzy rosyjskiej do formalnego uznania niepodległości Finlandii już 31 grudnia 1917 roku⁴. Natomiast traktat brzeski, podpisany przez Rosję z państwami centralnymi 3 marca 1918 r., przewidywał opuszczenie fińskiego terytorium przez rosyjskie siły zbrojne⁵. Plany bolszewików zmierzały w istocie rzeczy w innym kierunku. Wierzone, że samodzielność Finlandii będzie krótkotrwała, a kraj ten

² B. Szordykowska, *Historia Finlandii*, Warszawa 2011, s. 226-227.

³ Tamże, s. 228.

⁴ *Lietopis wniezniej politiki SSSR 1917-1978*, red. A.A. Axtamzjan, F.D. Wołkow, K.P. Woszczenkow, U.A. Kirilin, Moskwa 1978, s. 8-9.

⁵ *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, tom pierwszy: 1917-1926, red. S. Sierpowski, Poznań 1989, s. 41-42.

dołączy wkrótce do „socjalistycznej federacji narodów Rosji”⁶. Istniała jeszcze jedna przyczyna, dla której bolszewickie kierownictwo uznało niepodległość Finlandii. Rzecz sprowadzała się do wyeliminowania tego kraju jako „bazy do zorganizowania nowego »pochodu Ententy« na rewolucyjną Rosję”⁷.

Wyrazem utrzymującego się zainteresowania Finlandią było wspieranie przez bolszewików radykalizującej się tamtejszej lewicy. Przedstawiciele tej opcji politycznej podejmowali działania zmierzające do przejęcia władzy w kraju. Pod koniec stycznia 1918 r. fińska „czerwona” armia, „zasilana kadrowo i sprzętem wojennym przez rewolucyjną Rosję”⁸, podporządkowała sobie Helsinki, łącznie z południową częścią Finlandii. Oznaczało to początek wojny domowej. Fińska lewica poniosła klęskę. Wojska rządowe dowodzone przez gen. Carla Gustava Mannerheima, wspomagane przez niemiecką Dywizję Bałtycką gen. Rüdigera von der Goltza, zlikwidowały rewoltę. Jednak, jak podają fińscy historycy, nie ma podstaw, aby traktować fińskich „czerwonych” jako reprezentantów rosyjskiego bolszewizmu w Republice. Podobnego zdania był także Leon Wasilewski, stwierdzając: „umiarkowana w swej większości socjaldemokracja Finlandii dała się porwać prądom radykalnym i weszła na drogę otwartej rewolucji podsycanej przez bolszewików rosyjskich i komunistów miejscowych”⁹. Celem Delegatury Ludowej (naczelnej władzy „czerwonych”) była również obrona niepodległości tego państwa. Nie istniała opcja przyłączenia Finlandii do Rosji¹⁰. Trzeba jednak zauważyć, że ewentualne zwycięstwo sił lewicowych z uznaniem byłoby przyjęte w Piotrogradzie, bowiem bolszewicy taki rozwój sytuacji rozumieli jako przedłużenie strefy ich wpływów. Objęcie władzy przez tę część fińskiej sceny politycznej prowadziłoby do zewnętrznej, międzynarodowej izolacji Helsinek. Stworzyłoby to sprzyjający klimat dla Rosji. Finlandia zmuszona byłaby przyjąć rosyjskie wsparcie, co niewątpliwie wprowadziłoby ten kraj na orbitę politycznej i ekonomicznej zależności od komunistycznego sąsiada.

Zwycięstwo sił gen. G.G. Mannerheima nie zlikwidowało ostatecznie niebezpieczeństwa związanego z bliską obecnością rosyjskiego bolszewizmu i istnieniem różnych form jego zewnętrznej ekspansji. Niepokojący sygnał niesła m.in. uchwała Ogólnorosyjskiego Komitetu Wykonawczego Rad z 13 listopada 1918 r. dotycząca anulowania pokoju brzeskiego. Była tam mowa o Finlandii należącej do „potężnego sojuszu wyzwolonych narodów”¹¹. Poczucie zagrożenia bezpieczeństwa państwa

⁶ O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii 1809-1999*, tłum. B. Kojro, Kraków 2001, s. 116. Por. *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1918 listopad-grudzień*, red. S. Dębski, Warszawa 2008, dok. 86, s. 170.

⁷ A. Nowak, *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Kraków 2008, s. 320.

⁸ J. Czechowski, *Fińska droga do niepodległości. Polsko-fińskie relacje polityczne na początku lat dwudziestych*, „Słupskie Studia Historyczne” 2001, nr 9, s. 90.

⁹ L. Wasilewski, *Finlandja*, Kraków 1925, s. 87.

¹⁰ W istocie rzeczy rewolucję w Finlandii wywołali socjaldemokraci, którzy nie akceptowali leninowskiej zasady dyktatury proletariatu. Zob. O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii...*, s. 121.

¹¹ *Źródła do historii powszechnej...*, s. 72.

spowodowało, że już w listopadzie 1918 r. Mannerheim zabiegał w Londynie o przyślanie na Bałtyk brytyjskiej floty w związku ze spodziewanym bolszewickim atakiem¹². Chęć minimalizowania niebezpieczeństwa ze strony Rosji spowodowała, że Finowie odmówili wojskowego wsparcia „białych” Rosjan operujących w rejonie Piotrogradu. Ale istniała również inna przyczyna takiej decyzji. „Biali” nie uznawali niepodległości Finlandii. Zachodziła obawa, że po ewentualnym zwycięstwie upomną się o dawną prowincję¹³. Zachowawcza postawa Finów nie ograniczyła bolszewickich prób wpływania na wewnętrzne sprawy Republiki Finlandii. Rosyjscy zwolennicy Lenina wykorzystywali w tym celu różne formy aktywności komunistów fińskich. Po klęsce fińskiej rewolucji radykalni działacze lewicowi zbiegli do Rosji. Kilka miesięcy później w Moskwie utworzyli Fińską Partię Komunistyczną – FPK (Suomen Kommunistinen Puolue). Struktura ta wspierała bolszewików w formowaniu III Międzynarodówki w 1919 r. i aktywnie brała udział we wszystkich jej kongresach¹⁴.

Działalność organizacyjna struktur fińskich komunistów, zarówno na terenie Rosji bolszewickiej, jak i na obszarze Finlandii, możliwa była głównie dzięki subwencjom Wydziału Wykonawczego III Międzynarodówki, sterowanej przez Rosjan. Jednak wraz z upływem czasu ta forma finansowania słabła. Ograniczanie subsydiów, uzasadniane bieżącymi okolicznościami, w istocie rzeczy podyktowane było przesłankami politycznymi, spośród których fakt, iż Finlandia nie leżała na głównym kierunku sowieckiego „eksportu rewolucji”, stanowił czynnik dominujący¹⁵. Nie oznacza to oczywiście, że Moskwa rezygnowała z zainteresowania rozwojem wypadków w Finlandii. Penetrowanie terytorium fińskiego przez służby specjalne ZSRR i istnienie swoistej ekspansji ideologicznej były zjawiskami nagminnymi, a radzieckie poselstwo w Helsinkach niejednokrotnie odgrywało w tym procederze funkcję swego rodzaju skrzynki kontaktowej¹⁶.

Władze Finlandii zdawały sobie sprawę z istniejącej sytuacji, która jednocześnie niosła ze sobą poczucie zagrożenia bolszewicką inwazją wojskową. Nie ulega wątpliwości, że czynnik ten wzbudzał obawy fińskich polityków, którzy nie zdecydowali się na militarne wsparcie Polski w jej wojnie z Rosją w 1920 r. pomimo polskich

¹² O. Hovi, *The Baltic area in British Policy 1918-1921*, vol. 1, Helsinki 1980, s. 71.

¹³ J. Clements, *Mannerheim. Prezydent, żołnierz, szpieg*, tłum. P. Gebethner, Zakrzewo 2010, s. 221-222. Swoistą ciekawostką jest sposób, w jaki minister spraw zagranicznych Finlandii uzasadniał w październiku 1919 r. niemożność przystąpienia Finów do wojny przeciwko bolszewikom. Holsti mówił: „w sprawie mobilizacji Finlandii [...] większość żąda wystąpienia zbrojnego Finlandii przeciwko Rosji Sowieckiej. Ale rząd nic bez sejmu postanowić nie może, a sejm w swojej większości jest lewicowy”. Zob. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ambasada RP w Londynie, sygn. 330, k. 1, Raport polityczny ataszatu wojskowego w Helsinkach do Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego z 18 X 1919 r.

¹⁴ Tamże, Sztab Generalny, sygn. 616/85, k. 515, Komunizm w Finlandii – opracowanie ataszatu wojskowego Poselstwa RP w Helsinkach z 1930 r.

¹⁵ Tamże, k. 526.

¹⁶ Ataszat polski w Helsinkach meldował w 1930 r.: „od czasu przybycia w 1921 r. poselstwa Sowieckiego do Finlandii aresztowano 3 razy (2 stróżów i jednego szofera) agentów łączności między komunistami fińskimi a poselstwem”. Zob. tamże, k. 527.

starań¹⁷. Sprawa była o tyle poważna, że pod adresem Helsinek pojawiły się sygnały płynące z Moskwy, będące w istocie rzeczy ukrytymi groźbami. Tak bowiem należało odczytać notę przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych i ludowego komisarza spraw zagranicznych Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 1 lipca 1920 r. do Rudolfa Holstiego, ministra spraw zagranicznych Finlandii, która zawierała „energiczny protest” przeciwko uznaniu de facto przez Republikę rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej atamana Symona Petlury¹⁸.

Państwo fińskie w 1920 r. unikało angażowania się w zewnętrzne związki skierowane przeciwko Rosji. Nie oznaczało to jednak, iż nie prowadziło ono w stosunku do wschodniego sąsiada własnej polityki. Nie oznaczało również, że Finowie realizować będą wobec Moskwy politykę ustępstw. Świadczy o tym 2. protokół podkomisji ekonomicznej polsko-fińskiej konferencji z marca 1920 r., w którym zdecydowanie odmówiono wydania Rosji części sprzętu pozostawionego w Finlandii przez wycofujące się Imperium¹⁹.

Porażka bolszewików na froncie pod Warszawą i nad Niemnem zmusiła ich do zawarcia układów politycznych z zachodnimi sąsiadami, co radziecka propaganda przedstawiała jako sukces własnej dyplomacji. Fińsko-radziecki układ, zawarty 14 października 1920 r. w Tartu, doprowadził do ponownego uznania suwerenności Finlandii²⁰. Porozumienie nie satysfakcjonowało jednak władz w Helsinkach. Poza terytorium Finlandii znalazł się ważny dla Finów²¹ obszar Karelii Wschodniej, gdzie w październiku 1921 r. ludność karelska wywołała powstanie przeciwko komunistycznej władzy²².

¹⁷ Oddział II depeszował do attaché wojskowego w Helsinkach: „czy w związku z obecną sytuacją na froncie nie zechciałaby Finlandia wystąpić przeciwko bolszewikom? Zbadać sytuację!”. Tamże, Ataszaty Wojskowe, sygn. AII/99, k. 178, Depesza Oddziału II Sztabu Generalnego do płka Pożerskiego z 26 VIII 1920 r. Zob. także: tamże, Ambasada RP w Londynie, sygn. 330, k. 1, Raport attaché wojskowego w Helsinkach do NDWP z 18 X 1919 r.

¹⁸ *Dokumenty wnieszonej polityki SSSR...*, s. 9.

¹⁹ Wspomniany protokół stwierdzał m.in.: „wszystkie ruchomości i nieruchomości, które były użyte do celów wojennych i które poprzednio należały do Rosji, jak fortyfikacje, porty wojenne, koszary, lazarety, linie telegraficzne i telefoniczne, pola i stacje awiacyjne, pola ćwiczeń i poligony, drogi wojskowe, latarnie morskie, stacje ratunkowe, warsztaty budowy okrętów, fabryki, warsztaty, składy, a także wszystkie tereny, maszyny, materiały, aprowizacja, fabrykaty, składy broni i amunicji, które znajdowały się w Finlandii w chwili, kiedy wojska sowieckiego rządu wkroczyły do tego kraju i które dostały się do rąk władz fińskich na skutek zwycięstw fińskiej armii, pozostają własnością Finlandii. Okręty rosyjskie, które były użyte przez sowiecki rząd do działań wojennych przeciwko legalnemu rządowi fińskiemu, które później zostały zdobyte lub skonfiskowane przez wojska fińskie, pozostają także własnością rządu fińskiego”. Zob. AAN, Ambasada RP w Londynie, sygn. 330, k. 24, 2. protokół podkomisji ekonomicznej polsko-fińskiej konferencji z III 1920 r.

²⁰ *Lietopis wnieszonej polityki SSSR 1917-1978...*, s. 18.

²¹ Finowie uznawali ludność karelską za „najdalej na wschód wysunięty [...] szczep narodu”. A. Lahtinen, *Jak to wygląda z północy?*, „Lithuania” 2002, nr 1/2, s. 36.

²² Podkreślić należy, że rozwój świadomości narodowej Karelów i podejmowane przez nich działania doprowadziły do pojawienia się sprawy karelskiej na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Umieędzynarodowienie sprawy dotyczącej Karelii było jedyną drogą, która mogła do-

Politycy fińscy właściwie od początku suwerenności swojego kraju wykazywali zainteresowanie tym obszarem, który uważali za część Finlandii. Problem karelski na początku lat dwudziestych podnoszony był przy każdej okoliczności, czego przykładem stała się polsko-fińska konferencja ekonomiczna, która odbyła się w Warszawie na początku marca 1920 r. Ze strony polskiej padło wówczas pytanie pod adresem partnerów dotyczące ich stosunku do kwestii tranzytu towarów do Rosji bolszewickiej, jeśli taki problem poruszony byłby w ewentualnym traktacie pokojowym. Finowie oświadczyli wówczas: „Finlandia przewiduje możliwość punktu, o tranzycie towarów z Rosji i do Rosji przez państwa ościenne, w traktacie pokojowym z Rosją. Finlandia żądając zastosowania zasady samookreślenia dla Karelii Wschodniej jest przygotowana w razie, gdyby Karelia Wschodnia przyłączyła się do Finlandii, dopuścić wolny tranzyt towarów też koleją murmańską”²³.

Ambicje Finów dostrzegała dyplomacja brytyjska, którą interesował rozwój sytuacji politycznej w rejonie Morza Bałtyckiego²⁴. W lipcu 1920 r. w realiach polsko-radzieckiej wojny brytyjski minister spraw zagranicznych George Curzon w nocie skierowanej do Gieorgija Cziczierina sugerował zwołanie międzynarodowej konferencji z udziałem Rosji Radzieckiej, ale również Finlandii, której celem miało być „ostateczne zawarcie pokoju między Rosją i jej sąsiadami”²⁵.

Wspomniane wyżej powstanie karelskie, skutkujące zwiększoną obecnością wojsk radzieckich na terenach przygranicznych, wywołało w społeczeństwie fińskim falę niepokoju. Rodziły się uzasadnione obawy, że wydarzenia w Karelii staną się pretekstem dla Rosjan do agresji na Finlandię²⁶. W takich okolicznościach pojawiały się głosy ze strony armii domagające się udzielenia wsparcia Karelom, nawet za cenę wojny z Rosją. Rząd Juha Vennoli nie podjął ryzyka, wysłał natomiast do Karelii Wschodniej 500-osobowy oddział złożony z ochotników. Nie miało to właściwie żadnego znaczenia z militarnego punktu widzenia. W lutym 1922 r. powstanie ostatecznie upadło. Oddziały powstańcze schroniły się w Finlandii, gdzie „utworzył się dość liczny ośrodek emigracyjny Karelów, od czasu do czasu przypominający Europie o cierpieniach swych rodaków pod władzą bolszewicką i domagających się międzynarodowego rozstrzygnięcia sprawy karelskiej”²⁷. Karelia Wschodnia przekształcona została w Ka-

---

prowadzić do zmiany sytuacji prawnej tego obszaru. Niestety zgłaszający sprawę delegaci fińscy nie spotkali się ze zrozumieniem aliantów. Problem Karelii uznany został za „kwestię dotyczącą Rosji” i, jak oświadczone Finom, mógł zostać rozwiązany tylko w warunkach „nowej” Rosji. L. Wasilewski, *Finlandja...*, s. 94.

²³ AAN, Ambasada RP w Londynie, sygn. 330, k. 20, 1. protokół podkomisji ekonomicznej z 6 III 1920 r.

²⁴ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Serie, vol. XI, London 1961, s. 222.

²⁵ *Źródła do historii powszechnej...*, s. 175.

²⁶ Obawy były uzasadnione, tym bardziej że niektóre formacje wojsk rosyjskich przekraczały granicę, penetrując przygraniczne osady fińskie. Na początku lutego po stronie fińskiej okresowo przebywało do 1800 bolszewików. Zob. Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztabu Generalnego, sygn. I.3034.2745, k. 1-2, Raport nt. sytuacji w Finlandii w związku z wypadkami karelskimi z 29 III 1922 r.

²⁷ L. Wasilewski, *Finlandja...*, s. 97.

relską Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką²⁸. Zamieszkiwało ją blisko 130 tys. ludności, z czego tylko ok. 12% stanowili Rosjanie²⁹. Proporcje ludnościowe zmieniały się jednak bardzo szybko z powodu wdrożenia „masowej akcji wysiedleńczej tubylców fińskich, do innych, odległych części Rosji [...]. Ich siedziby zajmują Rusini, Białorusini i Ukraińcy”³⁰.

Istniejący podział Karelii stanowił przyczynę utrzymującego się w latach dwudziestych napięcia politycznego w relacjach fińsko-radzieckich. Z tego też powodu stosunek Finlandii do Rosji bolszewickiej nacechowany był daleko idącą nieufnością. Finowie obawiali się podporządkowania ich kraju Moskwie i zdominowania społeczeństwa przez wroga, bolszewicką propagandę narzucającą obce wzorce polityczne i społeczne³¹. Fiński MSZ zainteresowany był poprawnymi relacjami ze Związkiem Radzieckim, ale zalecano w tym okresie zachowanie daleko idącej ostrożności na wszystkich płaszczyznach potencjalnej współpracy. Wschodni sąsiad nie mógł też być w żadnych okolicznościach gwarantem bezpieczeństwa Finlandii³².

Sformułowana w ten sposób przesłanka towarzyszyła politykom fińskim także w kolejnych latach okresu międzywojennego, przybierając różne natężenie. Finowie uczestniczyli w cyklicznych konferencjach Polski i sojusznicznych państw w regionie w ramach projektowanego Związku Bałtyckiego, ale ich merytoryczne zaangażowanie było proporcjonalne do skali zagrożenia ekspansją radzieckiego totalitaryzmu. Te i inne uwarunkowania polityczne nie pozwoliły fińskiemu parlamentowi na ratyfikację podpisanego w marcu 1922 r. w Warszawie paktu bałtyckiego. Ale już kilka miesięcy później wzrost obaw przed radzieckim militarystem kazał Finom ponownie szukać pomocy u państw regionu. Adam Romer pisał: „myśl konieczności oparcia się o Polskę w walce z Rosją i utworzenia wraz z nią, Rumunią i ewentualnie państwami bałtyckimi pod patronatem wielkich mocarstw bariery obronnej cywilizacji i kultury przeciwko zalewowi czerwonego barbarzyństwa i niebezpieczeństwu wschodniej zaborczości w ogóle, stała się dzisiaj jawnym programem wszystkich najwybitniejszych mężów stanu i przywódców Finlandii, a więc tak samo [...] gen. Mannerheima, jak i obecnego prezydenta [...] Ståhlberga, konserwatywnych monarchistów [...] i radykalnych demokratów [...] wraz z ich stronnictwami. Tylko socjaliści i komuniści pozostają dotychczas w nieprzejednanej opozycji do wszystkiego, co mogłoby drażnić Moskwę”³³. Postawa Finów korespondowała ze słowami Winstona S. Churchilla, który stwierdził: „młode państwa na północy lub wschodzie Europy, takie jak Finlandia,

²⁸ J. Czechowski, *Fińsko-sowiecki konflikt o Karelię oraz sytuacja polityczna i społeczna Karelii Wschodniej w okresie międzywojennym w relacjach polskich dyplomatów*, „Studia Historyczne” 2008, z. 1, s. 64.

²⁹ L. Wasilewski, *Finlandja...*, s. 96.

³⁰ AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (dalej: MSZ), sygn. 2517 (brak numeracji stron), Polityka morska Sowietów z VII 1935 r.

³¹ E.N. Setälä, *Polityka zagraniczna Finlandji*, „Przegląd Polityczny” 1926, t. 5, z. 1-2, s. 13.

³² AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 69, k. 4, Pismo poselstwa RP w Helsinkach do ministra spraw zagranicznych w Warszawie z 5 IX 1935 r.

³³ A. Romer, *Idea związków obronnych krajów północnych a Finlandja*, „Przegląd Współczesny” 1922, t. 3, s. 286.

Łotwa, Litwa i Polska, czyż można się spodziewać, że nie będą zabiegały o jak najlepsze zabezpieczenie militarne przed zalewem rosyjskiego potopu?”³⁴. W połowie lat dwudziestych Republika Finlandii ochronę swojej niepodległości postrzegała poprzez pryzmat Ligi Narodów. Politycy fińscy spodziewali się, że w okolicznościach bezpośredniego zagrożenia Genewa powinna wywrzeć dyplomatyczny nacisk na Estonię, Łotwę, Polskę i Rumunię, aby kraje te podjęły interwencję zbrojną, gdyby ZSRR zaatakował Finlandię³⁵.

W pierwszej połowie lat dwudziestych wydawało się, że również Szwedzi skłonni są wesprzeć Finów w ich polityce obronnej wobec ZSRR. Zwolennikiem takiej linii postępowania po stronie szwedzkiej był minister spraw zagranicznych Carl Hederstierna, który jesienią 1923 r. przedstawił propozycję szwedzko-fińskiego porozumienia o charakterze defensywnym. Sprawa nie uzyskała szerszego odzewu, ponieważ elity polityczne Szwecji żywiły przekonanie o nieuchronności działań agresywnych Związku Radzieckiego wobec państw bałtyckich i Finlandii. Zdaniem władz w Sztokholmie wiązanie się układem z Helsinkami obciążone było zbyt dużym ryzykiem³⁶.

Element przeciwdziałający radzieckiemu zagrożeniu stanowiła fińska aktywność wywiadowcza przeciwko ZSRR, także we współpracy z Oddziałem II polskiego Sztabu Generalnego. Finowie spotkali się z przedstawicielami wywiadu wojskowego Rzeczypospolitej m.in. w dniach 11-17 maja 1926 r. W zakres zainteresowania jednej i drugiej strony wchodziły takie kwestie jak organizacja i rozmieszczenie oddziałów Armii Czerwonej, szczególnie w rejonach przygranicznych, struktura wyższego dowództwa radzieckiego, przemysł zbrojeniowy i inne³⁷.

Bezpośrednie relacje polityczne na linii Helsinki–Moskwa na początku lat trzydziestych nie układały się poprawnie. Moskwa realizowała wówczas plan kolektywizacji na obszarze Ingermanlandii. W Finlandii rozwinęła się kampania protestów przeciwko „brutalności kolektywizacji”. Władze ZSRR uznały te wydarzenia za działania o charakterze antyradzieckim i oskarżyły fiński rząd o wspieranie sił niechętnych Związkowi Radzieckiemu. Biuro Polityczne KC WKP(b) wystosowało w tej sprawie oficjalną notę do władz Republiki³⁸. Radziecka reakcja była również formą odpowiedzi na fińską démarche wobec wydarzeń w bliskiej Finom, chociaż leżącej po drugiej stronie granicy, prowincji. Moskwa, powołując się na ustalenia rozmów pokojowych z 1920 r., oficjalnie przyznawała Helsinkom prawo do „dyplomatycznej interwencji” w sprawie niektórych kwestii dotyczących Ingermanlandii. Niemniej komunistyczna propaganda zupełnie inaczej interpretowała to, co dla obserwatorów metod stosowa-

³⁴ M. Gilbert, *Churchill*, t. II, tłum. J. Kozłowski, Poznań 1997, s. 524. Por. także: W.S. Churchill, *Druga wojna światowa*, t. I, ks. 1, tłum. K.F. Rudolf, Gdańsk 1994, s. 390.

³⁵ M. Turtola, *Tornionjoelta Rajajoelle: Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoiminta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1923-1940*, Porvoo 1984, s. 85.

³⁶ P. Jaworski, *Polska niepodległa wobec Skandynawii 1918-1939*, Wrocław 2001, s. 35-36.

³⁷ J. Czechowski, *Przesłanki współpracy wywiadów Polski i Finlandii w latach 1918-1939*, [w:] *Polski wywiad wojskowy 1918-1945*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Toruń 2006, s. 221.

³⁸ O.H. Ken, A.I. Rupasow, *Politbiuro CK WKP(b) i otnoszenija SSSR s zapadnymi sosiednimi gosudarstwami. Problemy. Dokumenty*, cz. 1 (1928-1934), Sankt Pietierburg 2000, s. 226-227.

nych przez system radziecki było „brutalną kolektywizacją”. Moskiewskie władze wdziały tu realizację ustaleń w Tartu podczas wspomnianych rokowań pokojowych. Polegać one miały na prawie „fińskiej społeczności piotrogrodzkiej guberni [...] do swobodnego regulowania dzieła narodowego i społecznego rozwoju”, a także na prawie „przyjmowania wszystkich, koniecznych środków dla podniesienia swojego gospodarczego położenia”³⁹.

Politycy fińscy uświadamiali sobie problem rosyjskiego niebezpieczeństwa nie zawsze z jednakową ostrością. Pokojowa retoryka, realizowana przez Moskwę świadomie i celowo, w początkowym okresie lat trzydziestych skutkowała w Finlandii podejmowaniem prób zmniejszania wydatków na cele wojskowe. Pojawiało się przekonanie, że krajowi nie grozi już agresja ze strony ZSRR, tym bardziej że Sowieci układem określającym pojęcie „agresja”, podpisanym w Londynie 3 lipca 1933 r., deklarowali wolę zachowania pokoju⁴⁰. Zdaniem autora biografii Mannerheima, Jonathana Clementsa, marszałek reprezentował tę część fińskiej sceny politycznej, dla której atak radziecki był tylko kwestią czasu⁴¹. Akcentowana przez Stalina wola partnerskiej współpracy w regionie czy też gwarancja politycznego bezpieczeństwa dla państw bałtyckich nie mogły być traktowane poważnie⁴². W takim duchu oceniał sytuację m.in. minister spraw zagranicznych Rzeszy Konstantin von Neurath, uważając „dalszą przyszłość [...] państw bałtyckich za raczej problematyczną”⁴³.

W sytuacji zagrożenia Finowie byli skłonni z większym zainteresowaniem spoglądać na Polskę. Jako jedyne państwo w regionie mogła się ona okazać polityczno-wojskowym sprzymierzeńcem. Takie postrzeganie południowego sąsiada powodowało, że niektórzy fińscy politycy niekoniecznie zainteresowani byli rzeczywistą normalizacją stosunków na linii Warszawa – Moskwa. Po zawarciu polsko-radzieckiego paktu o nieagresji w 1932 r. fiński dyplomata Karl G. Idman pisał: „zbliżenie Polski i Rosji może jednak w dwojaki sposób wpływać negatywnie na naszą politykę zagraniczną. Możliwe jest bowiem, że Polska i Rosja wystąpią z inicjatywami, w których udziału Finlandii trudno będzie odmówić. Także i pod innym względem to zbliżenie może mieć negatywne konsekwencje. Wszak w naszej polityce wobec Rosji mamy do rozwiązania tak delikatne kwestie jak sprawa Karelii Wschodniej i Ingermanlandii. [...] Zbliżenie między Polską a Rosją nie stwarza dobrego klimatu dla poszukiwania rozwiązania tych kwestii zgodnie z fińską racją stanu. [...] Nie zawsze z tą samą jak dotąd pewnością możemy liczyć na poparcie Polski. Będąc w Finlandii zauważyłem,

³⁹ Tamże, s. 231-232.

⁴⁰ Finlandia przystąpiła do porozumienia w styczniu 1934 r. Ostatecznie układ podpisało osiem państw – sąsiadów ZSRR oraz Czechosłowacja, Jugosławia i Litwa. Zob. H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919-1939*, Kraków 2001, s. 191.

⁴¹ J. Clements, *Mannerheim...*, s. 247. Mannerheim spodziewał się, że „atak nadejdzie z Rosji, poprzez 45-milowy pas łądy łączący granicę fińską z [...] Leningradem”. Tamże.

⁴² *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1934*, red. S. Żerko, Warszawa 2015, dok. 37, s. 68.

⁴³ Tamże, dok. 14, s. 30. Ambasador RP w Berlinie Józef Lipski informował MSZ: „O gwarancji Sowieców dla Finlandii von Neurath wyrażał się z pewną ironią, porównując ją z zabezpieczeniem udzielonym dla jagnięcia przez wilka”. Tamże.

że wielu uważa obecną orientację Polski i Rosji za tymczasowe, przejściowe zjawisko, którego nie trzeba z tej prostej przyczyny brać zbyt poważnie⁴⁴. Państwo polskie w roli utrzymującego się antagonisty ZSRR było więc, w pewnej formie, elementem narodowego bezpieczeństwa Finlandii. Cała ta sytuacja nie przeszkodziła oczywiście Finom w indywidualnym, chociaż inspirowanym przez całokształt politycznych uwarunkowań⁴⁵, porozumieniu się ze Związkiem Radzieckim. Fińsko-radziecki pakt o nieagresji podpisany został 21 stycznia 1932 roku⁴⁶. Zawarty układ nie zlikwidował zresztą, w ocenie Finów, radzieckiego niebezpieczeństwa. Przemawiając w parlamencie w 1935 r., minister spraw zagranicznych Republiki Fińskiej Antti Hackzell oświadczył: „Finlandia uważać musi Polskę za jeden z głównych filarów swego bezpieczeństwa wobec Wschodu”⁴⁷.

Wspomniany wcześniej podział Karelii utrzymywał stan napięcia na linii Helsinki–Moskwa aż do wybuchu wojny zimowej. Obawa przed sprowokowaniem Związku Radzieckiego powodowała, że rząd Finlandii podnosił problem karelski na arenie międzynarodowej w sposób bardzo delikatny, głównie na forum Ligi Narodów⁴⁸. Finowie starali się nie podejmować spornego tematu w kontaktach dwustronnych. Jednak z punktu widzenia niektórych fińskich polityków należało w kwestii Karelii budować korzystny klimat międzynarodowy, który mógł sprzyjać staraniom podejmowanym w Genewie o odzyskanie tego terenu. W jednym ze swoich wystąpień Juho Vennola mówił: „projektujemy w chwili obecnej zawarcie kilku ważnych konwencji z europejskimi państwami. Sami sobie krzywdę wyrządzimy tracąc szansę szybkiego ich zawarcia. W Lidze Narodów ma być niedługo rozpatrywana sprawa karelska. Nie powinniśmy więc robić sobie wrogów pośród tych krajów, które wezmą udział w stanowieniu naszych praw do Karelii”⁴⁹.

W kontekście współpracy Finlandii z Genewą warto wspomnieć, że władze tego kraju były wśród tych rządów europejskich, które latem 1934 r. deklarowały „przychylny stosunek do wstąpienia ZSRR do Ligi Narodów”⁵⁰.

W połowie lat trzydziestych nastąpiły trudne czasy dla fińskich aktywistów komunistycznych w Związku Radzieckim, szczególnie na obszarze radzieckiej Karelii.

⁴⁴ Ulkoasiainministeriön Arkisto w Helsinkach, sygn. 5C13, teczka 9, list nr 39 ambasadora Finlandii w Warszawie Karla G. Idmana do MSZ w Helsinkach 2 X 1933 r.

⁴⁵ W okresie dyskusji nad paktem o nieagresji z ZSRR Finlandia przyjmowała polski punkt myślenia. Zob. *Dokumenty i materiały do stosunków polsko-radzieckich*, t. IV, red. A. Deruga, W. Gostyńska, J. Jurkiewicz, P. Olszański, A. Zamorski, Warszawa 1965, s. 516. Por. W. Materski, *II Rzeczpospolita wobec Sowieców 1918-1943*, Warszawa 2005, s. 387.

⁴⁶ *Dokumenty wniezionej polityki...*, t. 15, s. 266-269.

⁴⁷ AAN, Ambasada RP w Berlinie, sygn. 69, k. 4-5, Pismo posła polskiego w Helsinkach Franciszka Charwata do MSZ z 5 IX 1935 r.

⁴⁸ J. Czechowski, *Fińsko-sowiecki konflikt...*, s. 65.

⁴⁹ AAN, MSZ, sygn. 5805, k. 23, Deklaracja ministra spraw zagranicznych Juha Vennoli (bez daty).

⁵⁰ Jak informowała nota rządu radzieckiego z 15 września 1934 r., trzydzieści państw członkowskich Ligi Narodów wystosowało zaproszenie do ZSRR, aby kraj ten wstąpił w struktury LN. Oprócz Finlandii także Dania, Norwegia i Szwecja poinformowały o swym pozytywnym stanowisku wobec potencjalnego członkostwa radzieckiego. Zob. *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, tom drugi: 1927-1934, red. S. Sierpowski, Poznań 1992, s. 554.

W ramach stalinowskich czystek rozpoczęto ideologiczną walkę z tzw. nacjonalistami fińskimi, oskarżając ich m.in. o dywersję na rzecz Finlandii. W pierwszej fazie zlikwidowano wszystkie instytucje założone i kierowane przez fińskich komunistów nie tylko w Karelii, ale również w Moskwie i Leningradzie. Później wykonane zostały wyroki śmierci właściwie na całym aktywie fińskich struktur komunistycznych⁵¹.

Niezależnie od ostrożnej w istocie rzeczy fińskiej taktyki wobec wschodniego sąsiada władze rosyjskie podtrzymywały stan politycznego napięcia w relacjach z Finlandią. Radziecka prasa zarzucała Helsinkom uprawianie agresywnej polityki (np. „Prawda” z 7 sierpnia 1936 r.). Sprawa była o tyle istotna, że wywołała interwencję fińskiego przedstawicielstwa w Moskwie⁵². Zdaniem niektórych tytułów w Finlandii („Uusi Suomi”) nieprzyjazne ustosunkowanie się prasy w ZSRR stanowiło rezultat fińskiego kursu w kierunku neutralności. W związku z tym „prasa sowiecka posługiwała się wszelkimi środkami celem zachwiania zaufania do Finlandii nie tylko w społeczeństwie sowieckim, lecz także i za granicą”⁵³. Komentując antyfińską działalność prowadzoną w ZSRR, były prezydent Finlandii Lauri Relander oświadczył: „Sowiety pomimo zawarcia paktu o nieagresji tolerują u siebie działalność Kominternu wkraczając w wewnętrzne życie i zakłócając pokój innych narodów”⁵⁴. Minister spraw zagranicznych Finlandii Antti Hackzell informował w 1936 r. posła polskiego w Helsinkach o antyrosyjskim nastawieniu Finów⁵⁵.

Na przełomie 1936 i 1937 r. nowy szef fińskiego MSZ Rudolf Holsti zainicjował aktywną politykę zbliżenia z ZSRR. Uznał on, że podstawą do wyjaśnienia wszelkich sytuacji spornych powinny być wzajemnie podpisane porozumienia (układy fińsko-radzieckie z 1920 i 1932 r. oraz traktat londyński o określeniu agresora z 1933 r.) i przynależność obu krajów do Ligi Narodów. W dniu 30 grudnia 1936 r. prasa fińska opublikowała informację o planowanej wizycie ministra Holstiego w Moskwie. Wiadomość ta spotkała się z negatywnym przyjęciem przez społeczeństwo i środki masowego przekazu. Niechęć do Rosjan wynikała z racji istniejącego wciąż zagrożenia agresją, a także z utrzymującej się w Finlandii propagandy komunistycznej uprawia-

⁵¹ O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii...*, s. 191-192.

⁵² AAN, MSZ, sygn. 6870, k. 20-21, Pismo poselstwa RP w Helsinkach do MSZ w Warszawie z 22 VIII 1936 r. Interweniujący fiński dyplomata usłyszał, że „rząd sowiecki nie może brać odpowiedzialności za wystąpienia prasy”. Sprawę tę skomentował fiński dziennik „Helsingin Sanomat” 19 sierpnia, stwierdzając: „prasa kraju rządzonego przez dyktatora jest »wolna«, dopóki odzwierciedla opinię i program czynników oficjalnych. Prasa w Sowieciach otrzymuje ścisłe instrukcje co do tematu, jak i sposobu naświetlenia zagadnienia. Sowiety są mistrzem w tej dziedzinie”. Tamże.

⁵³ Tamże, k. 21. Oficjalne stanowisko Kremla skłaniało się do tezy, że neutralność Finlandii wprowadzi ten kraj w orbitę wpływów Zachodu, co mogłoby być niebezpieczne dla ZSRR. Ustosunkowując się do tej kwestii, trzy lata później Stalin stwierdził: „rozumiem, że wy tam w Finlandii chcielibyście pozostać neutralni, ale zapewniam was, że nie jest to możliwe. Mocarstwa po prostu na to nie pozwolą” (zob. E. Engle, L. Paananen, *Wojna zimowa. Sowiecki atak na Finlandię 1939-1940*, Gdańsk 2001, s. 27). Istotą polityki radzieckiej w tym zakresie było pozyskanie Finlandii dla własnej linii politycznej.

⁵⁴ AAN, MSZ, sygn. 5806, k. 74, Pismo posła RP w Finlandii do MSZ w Warszawie z 22 VI 1936 r.

⁵⁵ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1936*, red. S. Żerko, Warszawa 2011, dok. 39, s. 80.

nej przez „agentów sowieckich”⁵⁶. Uspokojenie nastrojów przyniosło m.in. zapewnienie Holstiego, udzielone jednemu z dziennikarzy, że podczas pobytu w ZSRR poruszy sprawę „wysiedleń ludności [fińskiej – J.C.] z Karelii Wschodniej”⁵⁷. W dniu 2 lutego strona rosyjska powiadomiła Helsinki o gotowości przyjęcia fińskiego ministra. Holsti, wizytując po drodze Leningrad, przybył do Moskwy 8 lutego. Spotkał się tam m.in. z Michałem Kalininem, Wiaczesławem Mołotowem i Maksimem Litwinowem. Poza wzajemnymi deklaracjami o woli rozwoju wzajemnych stosunków wizyta ministra Holstiego w stolicy ZSRR nie przyniosła właściwie żadnych efektów politycznych. Strona fińska spodziewała się raczej pewnego politycznego odprężenia, a ponadto liczyła na ożywienie gospodarczych relacji⁵⁸. Tak też przedstawił swoją wizytę w ZSRR sam Rudolf Holsti w rozmowie z Józefem Beckiem, informując go, że „nie miała [ona – J.C.] na celu żadnych układów ani związania się z Moskwą, a jedynie odprężenie sytuacji, która była zbyt zadrażniona ostatnio”⁵⁹.

W kwietniu 1938 r. z ministrem Holstim spotkał się drugi sekretarz ambasady ZSRR w Helsinkach Borys Jarcew. Dyplomata radziecki (w rzeczywistości oficer radzieckich służb specjalnych) ostrzegł swojego rozmówcę, że terytorium Finlandii może być wykorzystane przez Niemcy do ataku na ZSRR. Informacja ta została powtórzona kilka miesięcy później podczas spotkania z premierem fińskim Aimo Cajanderem. W trakcie rozmów pojawiły się sugestie, które zrealizowane mogły doprowadzić do zmian terytorialnych na korzyść Rosjan. Jarcew poprosił bowiem o zgodę fińskich władz na budowę radzieckich umocnień na wyspie Suursaari, mających wspomóc obronę blisko położonego Leningradu. Prośba Rosjanina, naruszająca suwerenność Republiki, spotkała się z odmową⁶⁰. Jednocześnie władze fińskie wystosowały notę do Moskwy, stwierdzając, że „Finlandia nie pozwoli żadnym obcym wojskom wkroczyć na swoje terytorium i ufa, że Związek Radziecki zechce respektować jej suwerenność i niezależność”⁶¹.

Niepokój Finów budziła również możliwość wojny radziecko-niemieckiej. Taka perspektywa rozwoju wydarzeń niebezpieczna była też dla suwerenności Łotwy i Estonii. Naczelnik Wydziału Wschodniego MSZ informował szefa Oddziału II Sztabu Głównego płka Tadeusza Pełczyńskiego: „impet ekspansywny Niemiec oraz stałe alarmy sowieckie o wiszącym na włosku niebezpieczeństwie wojennym powodują, iż państwa bałtyckie [także Finlandia – J.C.] liczą się z możliwością wybuchu konfliktu zbrojnego między Niemcami a ZSRR, który siłą rzeczy zahaczyć musi o ich

⁵⁶ AAN, Sztab Generalny, sygn. 616/318, k. 243-244 i 246, Raport poselstwa RP w Helsinkach z 26 II 1937 r.

⁵⁷ Tamże, k. 244.

⁵⁸ Tamże, k. 247. Rzeczywiście, w prasie radzieckiej zaprzestano publikować artykuły agresywne wobec Finlandii. Ale i Finowie, przygotowując się do wizyty Holstiego w Moskwie, wyciszali niektóre prowokacyjne działania Rosjan. Od pewnego czasu prasa podawała informacje o pojawiających się samolotach-widmach nad północną Finlandią. Nie było żadnych wątpliwości co do pochodzenia maszyn. Jednak na życzenie władz przedstawiciel fińskiego Sztabu Generalnego wygłosił odczyt dla dziennikarzy, że kwestia ta „nie ma żadnego uzasadnienia”. Tamże, k. 249.

⁵⁹ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1937*, red. J.S. Ciechanowski, Warszawa 2012, dok. 126, s. 340.

⁶⁰ O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Hitoria polityczna Finlandii...*, s. 193-194.

⁶¹ E. Engle, L. Paananen, *Wojna zimowa...*, s. 29.

terytorium”⁶². Finowie postrzegali Związek Radziecki jako źródło agresji w ewentualnej wojnie, silne natomiast były nastroje proniemieckie. Dodatkowo pojawił się bowiem czynnik związany z ideą Wielkiej Finlandii, którego realizacja polegać miała „poprzez włączenie pogranicznych prowincji sowieckich, zamieszkałych przez poważny odłam ludności bądź fińskiej, bądź pokrewnej”⁶³. Chodziło o Karelię i Ingermanlandię.

Na początku 1939 r. nowego ministra spraw zagranicznych Republiki Eljasa Erkko odwiedził szef radzieckiego przedstawicielstwa w Finlandii Borys Stein. Oferta Stalina, którą przywiózł, była tym razem znacznie szersza. Rosjanie proponowali wydzierżawienie na okres 30 lat kilku fińskich wysp leżących w Zatoce Fińskiej. W zamian ZSRR gotów był przekazać Finom część Karelii Wschodniej⁶⁴. Podobną sugestię przekazał fińskiemu ambasadorowi w stolicy ZSRR Aarno Yrjö-Koskinenowi Maksim Litwinow⁶⁵. Propozycje jakichkolwiek zmian terytorialnych zostały przez ministra Erkko odrzucone, pomimo że, jak informują fińscy historycy, niektórzy Finowie byli w stanie zaakceptować⁶⁶. Problem polegał jednak na tym, że już jesienią 1939 r., po ukształtowaniu nowych realiów politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej, ZSRR uznał swoje propozycje za niewystarczające. Matti Klinge pisał: „Moskwa podkreślała uparcie, że potrzebuje bazy marynarki wojennej, położonej na Półwyspie Hanko”⁶⁷. Tak precyzowane żądania ZSRR rodziły po stronie fińskiej obawy, że wspomniany półwysep stanie się dla Rosjan odskocznią do dalszej ekspansji terytorialnej. Natomiast władze radzieckie uzasadniały swoje oczekiwania względami strategicznymi. Chodziło ich zdaniem o wyeliminowanie możliwości ataku na ZSRR z wykorzystaniem drogi wodnej, jaką była Zatoka Fińska. Posiadanie własnej artylerii na Hanko pozwalało bowiem na kontrolę ruchów potencjalnie wrogiej marynarki wojennej⁶⁸.

⁶² *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938*, red. M. Kornat, Warszawa 2007, dok. 65, s. 156.

⁶³ Tamże, s. 159. Por. dok. 66, s. 164.

⁶⁴ O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Hitoria polityczna Finlandii...*, s. 194. Prawdopodobnie w drodze politycznego rewanzu ZSRR nie wyraził zgody na militaryzację przez Finlandię i Szwecję Wysp Alandzkich na podstawie wspólnych ustaleń tych krajów ze stycznia 1939 r. (protokół sztokholmski). Zob. tamże.

⁶⁵ Sugestie radzieckie dotyczyły dzierżawy „Suursaari, Lavansaari, Seisaari oraz obu wysp Tyttärsääri w Zatoce Fińskiej” (zob. C.G. Mannerheim, *Wspomnienia*, Gdańsk 1996, s. 177; por. A. Bielnicki, *Zagadnienie Wysp Alandzkich w latach 1938-1939*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego” 1977, z. 26, s. 87-88). Należy jednak pamiętać, że terytorialne zmiany proponowane przez Rosjan nie były zagadnieniem zupełnie nowym. Wcześniej, jeszcze przed I wojną światową, władze carskie proponowały Finom odłączenie od Wielkiego Księstwa trzech nadgranicznych gmin: Kivennapa, Uusikirkko i Rautu (C.G. Mannerheim, *Wspomnienia...*, s. 187). Później, podczas obrad konferencji pokojowej w 1919 r. w stolicy Francji, przedstawiciele „białego” adm. Aleksandra Kołczaka wysuwali tezę, że „bazy w państwach nadbałtyckich i Finlandii stanowią nieodzowne zabezpieczenie rosyjskiej stolicy”. Zob. W.S. Churchill, *Druga wojna światowa*, t. I, ks. 2, tłum. K.F. Rudolf, Gdańsk 1995, s. 156.

⁶⁶ M. Klinge, *Bałtycki świat*, Helsinki 1994, s. 148.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ H. Ylikangas, *Suomen historia solmukohdat*, Helsinki 2007, s. 255.

Pakt Ribbentrop-Mołotow zawarty 23 sierpnia 1939 r. umożliwił ZSRR podporządkowanie Finlandii, był formalną zgodą na jej aneksję⁶⁹. Ambasador Juliusz Łukasiewicz donosił z Paryża: „w razie wojny polsko-niemieckiej Sowiety mają podobno zająć Łotwę, Estonię i Finlandię”⁷⁰. Jednak we wrześniu 1939 r., jak podkreślił Wiesław Balcerak, Rosjanie starali się podtrzymywać polityczne iluzje wobec rzeczywistych zamiarów. W chwili agresji radzieckiej na Polskę Władimir Mołotow zapewnił fińskiego ambasadora w Moskwie Aarno Yrjö-Koskinena, że w relacjach z Finami ZSRR „będzie przestrzegał polityki neutralności”⁷¹. Na początku października amerykański ambasador w Moskwie Laurence Steinhardt sygnalizował w raporcie do Waszyngtonu prawdopodobieństwo radzieckiej presji na Finlandię, aby ta zdecydowała się na terytorialne odstąpienie⁷².

Dążąc do osiągnięcia celu, Rosjanie stosowali środki odbiegające od norm dyplomatycznych. Heikki Ylikangas pisał: „rząd radziecki [...] podał do publicznej wiadomości swoje warunki, dał powód prasie, by w nieprzychylnym świetle pisała o Finlandii i jej rządzie, zaczął koncentrować swoje kiepsko uzbrojone wojska na granicy, oskarżał Finlandię o brutalne, choć przez siebie sprowokowane incydenty graniczne [...] a na koniec, gdy Helsinki trwały wciąż przy swoim stanowisku – wypowiedział zawarty w roku 1932 między obu krajami pakt o nieagresji”⁷³.

W dniu 5 października 1939 r. do Rosji wyjechał Juho K. Paasikivi. Wizyta doszła do skutku dzięki inicjatywie Sowieców, którzy zaproponowali Finom podjęcie dwustronnych negocjacji. Polityk fiński działał pod presją bieżących wydarzeń w Europie Środkowo-Wschodniej. Upadek państwa polskiego i zajęcie jego części przez Armię Czerwoną oraz wymuszona zgoda państw bałtyckich na lokalizację radzieckich baz wojskowych wyraźnie wskazywały możliwy wariant rozwoju sytuacji. Paasikivi został przyjęty przez Stalina i Mołotowa. Żądania kierownictwa ZSRR pozostawały niezmiennione, podobnie jak postawa Finów, których Paasikivi reprezentował. Powtórny wyjazd do Moskwy fińskiego delegata na rozmowy z ZSRR nastąpił 21 października. Paasikivi otrzymał zgodę swojego rządu jedynie na dyskusję o „wyrównaniu linii granicznej, tzw. zakrętu Kuokkola na Przesmyku Karelskim oraz o kilku małych, ze-

⁶⁹ *Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, tom trzeci: 1935-1939, red. S. Sierpowski, Poznań 1992, s. 452. Por. T. Konecki, *Skandynawia w drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2003, s. 19.

⁷⁰ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1939 styczeń-sierpień*, red. S. Żerko, Warszawa 2005, dok. 519, s. 855.

⁷¹ W. Balcerak, *Liga Nadziei. Z dziejów Ligi Narodów*, Warszawa 2010, s. 302.

⁷² H. Marczevska-Zagdańska, *Stany Zjednoczone a wojna sowiecko-fińska 1939-1940*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 2, s. 21-22.

⁷³ H. Ylikangas, *Suomen historia solmukohdat...*, s. 257. W dniu 26 listopada 1939 r. Rosjanie ostrzelali własną wioskę Mainila, leżącą na radziecko-fińskim pograniczu. O incydent oskarżono Finów. Była to świadoma prowokacja, mająca uzasadnić dalsze poczynania ZSRR. Jeszcze tego samego dnia wezwany został na Kreml poseł Finlandii Arno Yrjö-Koskinen. Władimir Mołotow poinformował fińskiego dyplomata, że wobec zaistniałych okoliczności Związek Radziecki przestał respektować zobowiązania wynikające z paktu o nieagresji. Zob. E. Engle, L. Paananen, *Wojna zimowa...*, s. 35-36.

wewnętrznych wyspach w Zatoce Fińskiej”⁷⁴. W takiej sytuacji rozmowy nie mogły zakończyć się sukcesem, zwłaszcza wobec oświadczenia Stalina, że jego żądania nie mogą być przedmiotem jakiegokolwiek dyskusji⁷⁵. Ostatnie fińsko-radzieckie negocjacje rozpoczęły się 31 października i ciągnęły się przez pierwszą dekadę listopada. Nie przyniosły one jednak żadnego przełomu i wkrótce zostały zerwane.

Ustawiczne poczucie zagrożenia agresją ze strony ZSRR determinowało aktywność międzynarodową Republiki Finlandii. Budując poczucie państwowego bezpieczeństwa, polityka tego państwa oscylowała zasadniczo między trzema punktami odniesienia: związkiem z Polską, m.in. w ramach projektowanego w latach 1919-1925 Związku Bałtyckiego, szerszą współpracą z państwami skandynawskimi oraz potencjalnym zachowaniem neutralności. Działania Finów w tym zakresie nie zostały uwieńczone sukcesem. Na przeszkodzie stała agresywna polityka Moskwy, która stwarzała groźbę wywołania konfliktu przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego.

Wojna fińsko-radziecka rozpoczęła się 30 listopada 1939 r. agresją Armii Czerwonej⁷⁶. Rząd polski na uchodźstwie wkrótce po tym wyraził solidarność z narodem fińskim⁷⁷.

Bibliografia

Materiały archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie
Ambasada RP w Berlinie
Ambasada RP w Londynie
Ataszaty Wojskowe
Ministerstwo Spraw Zagranicznych
Sztab Generalny
Centralne Archiwum Wojskowe
Oddział II Sztabu Generalnego
Ulkoasiainministeriön Arkisto w Helsinkach

Opracowania

Balcerak W., *Liga Nadziei. Z dziejów Ligi Narodów*, Warszawa 2010
Batowski H., *Między dwiema wojnami 1919-1939*, Kraków 2001
Białokur M., *Wojna zimowa z polskiej perspektywy*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 4

---

⁷⁴ O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii...*, s. 196-197.

⁷⁵ Tamże, s. 177.

⁷⁶ T. Konecki, *Skandynawia w drugiej...*, s. 28.

⁷⁷ M. Białokur, *Wojna zimowa z polskiej perspektywy*, „Dzieje Najnowsze” 2000, nr 4, s. 286.

- Bielnicki A., *Zagadnienie Wysp Alandzkich w latach 1938-1939*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego” 1977, z. 26
- Churchill W.S., *Druga wojna światowa*, t. I, ks. 1, tłum. K.F. Rudolf, Gdańsk 1994; t. I, ks. 2, Gdańsk 1995
- Clements J., *Mannerheim. Prezydent, żołnierz, szpieg*, tłum. Gebethner, Zakrzewo 2010
- Czechowski J., *Fińska droga do niepodległości. Polsko-fińskie relacje polityczne na początku lat dwudziestych*, „Słupskie Studia Historyczne” 2001, nr 9
- Czechowski J., *Fińsko-sowiecki konflikt o Karelię oraz sytuacja polityczna i społeczna Karelii Wschodniej w okresie międzywojennym w relacjach polskich dyplomatów*, „Studia Historyczne” 2008, z. 1
- Czechowski J., *Przesłanki współpracy wywiadów Polski i Finlandii w latach 1918-1939*, [w:] *Polski wywiad wojskowy 1918-1945*, red. P. Kołakowski, A. Peplowski, Toruń 2006
- Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, First Serie, vol. XI, London 1961
- Dokumenty i materiały do stosunków polsko-radzieckich*, t. IV, red. A. Deruga, W. Gościńska, J. Jurkiewicz, P. Olszański, A. Zamorski, Warszawa 1965
- Dokumenty wniezionej polityki SSSR*, t. 3, red. G.A. Bielow, J.S. Garmasz, S.M. Majorow, A.F. Miller, I.W. Sadczykow, A.A. Struczko, Moskwa 1959
- Dokumenty wniezionej polityki*, t. 15, red. G.K. Diejew, F.P. Dolia, A.I. Ławrientiew, A.M. Małuchin, G.Ł. Rozanow, A.A. Sołowiew, Moskwa 1969
- Engle E., Paananen L., *Wojna zimowa. Sowiecki atak na Finlandię 1939-1940*, Gdańsk 2001
- Gilbert M., *Churchill*, t. II, Poznań 1997
- Hovi O., *The Baltic area in British Policy 1918-1921*, vol. 1, Helsinki 1980
- Jaworski P., *Polska niepodległa wobec Skandynawii 1918-1939*, Wrocław 2001
- Jussila O., Hentilä S., Nevakivi J., *Historia polityczna Finlandii 1809-1999*, tłum. B. Kojro, Kraków 2001
- Lahtinen A., *Jak to wygląda z północy?*, „Lithuania” 2002, nr 1/2
- Ken O.H., Rupasow A.I., *Politiuro CK WKP(b) i otnoszenija SSSR s zapadnymi sosednimi gosudarstwami. Problemy. Dokumenty*, cz. 1 (1928-1934), Sankt Pietierburg 2000
- Klinge M., *Bałtycki świat*, Helsinki 1994
- Konecki T., *Skandynawia w drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2003
- Lietopis wniezionej polityki SSSR 1917-1978*, red. A.A. Axtamzjan, F.D. Wołkow, K.P. Woszczenkow, U.A. Kirilin, Moskwa 1978
- Mannerheim C.G., *Wspomnienia*, Gdańsk 1996
- Marczewska-Zagdańska H., *Stany Zjednoczone a wojna sowiecko-fińska 1939-1940*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 2
- Materski W., *II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918-1943*, Warszawa 2005
- Nowak A., *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920 roku)*, Kraków 2008
- Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1918 listopad-grudzień*, red. S. Dębski, Warszawa 2008
- Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1934*, red. S. Żerko, Warszawa 2015
- Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1936*, red. S. Żerko, Warszawa 2011
- Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1937*, red. J.S. Ciecchanowski, Warszawa 2012

- Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1938*, red. M. Kornat, Warszawa 2007
- Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1939 styczeń-sierpień*, red. S. Żerko, Warszawa 2005
- Romer A., *Idea związków obronnych krajów północnych a Finlandia*, „Przegląd Współczesny” 1922, t. 3
- Setälä E.N., *Polityka zagraniczna Finlandji*, „Przegląd Polityczny” 1926, t. 5, z. 1-2
- Szordykowska B., *Historia Finlandii*, Warszawa 2011
- Turtola M., *Tornionjoelta Rajajoelle: Suomen ja Ruotsin salainen yhteistoiminta Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1923-1940*, Porvoo 1984
- Ylikangas H., *Suomen historia solmukohdat*, Helsinki 2007
- Wasilewski L., *Finlandja*, Kraków 1925
- Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, tom pierwszy: 1917-1926, red. S. Sierpowski, Poznań 1989
- Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, tom drugi: 1927-1934, red. S. Sierpowski, Poznań 1992
- Źródła do historii powszechnej okresu międzywojennego*, tom trzeci: 1935-1939, red. S. Sierpowski, Poznań 1992

Summary

Finnish-Soviet political relations in the years of 1917-1939 (until the Winter War) from the Polish perspective

Political changes in Russia in 1917 enabled Finland to embark on a road to independence. Two attitudes towards further development emerged in the Finnish society at the same time. The left wing was willing to build the country's independence basing on the Declaration of the Rights of the Peoples of Russia. The bourgeois parties also headed for full independence of Finland, however without any cooperation with the Bolshevik Russia. Different views led to the civil war and the victory of the Finnish right wing. The defeat of the left did not eliminate the threat of intervention by Red Russia. The state of emergency lasted throughout the inter-war period and determined the foreign policy of the Republic of Finland. Therefore, the government in Helsinki was considering joining the Warsaw Accord under the leadership of Poland which was developed in the first half of the 1920s. After the victory over the Bolsheviks in 1920, Poland became a guarantor of security especially in the period of political tensions such as the Karelian uprising. By eliminating the threat of Bolshevik totalitarianism expansion, Helsinki authorities attempted to reach an agreement with Scandinavian countries. They also considered staying neutral towards current events. At the turn of 1936 and 1937, the Finnish initiated a policy of moving closer to the USSR. It was assumed that the basis to dispute any resolutions should be signing agreements (1920 and 1932) and the London Treaty on defining the act of aggression dated 1933 as well as both countries' membership of the Nations League. Minister Rudolf Holsti's actions were not successful. On the other hand, Moscow expressed territorial demands, which finally led to the invasion of Finland by the Red Army.

